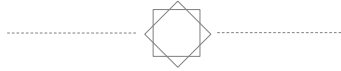

<https://www.doi.org/10.31918/twejer.17mlc.9>

e-ISSN (2617-0752)

p-ISSN (2617-0744)

ئهتلهسا زمانى و پيقانا مهودايين زمانى

ل دهقهرداريين (دهوك، زاخو، سيميلئى و شيخان)

د. سهلوا فهريق سالح

پشكا زمانى كوردى - فهكولتيا زانستين مروقاياهتى - زانكوييا زاخو

salwa.salih@uoz.edu.krd

پوخته:

ل قى داويدا بابه تى ئەتلەسا زمانى و رېيازىن وى گرنگىه كا تايىت پەيدا كرىه، زارناس ھول دەن لدويڧ بەلگىن و دياردين زمانى و چەوانيا بەلاقبونا فورمىن زمانى د ئەتلەسىن زمانىدا نىشانىدەن. د زارناسىيا جوگرافىدا جھى جوگرافى و دويراتىيا دناقبەرا دەقەراندە ب فاكتەرىن گرنگ دەينە ھژمارتن.

مەبەست ژ ئەنجامدانا ئەقى قەكۆلىنى نىشانىدانا مىناكەك ژ ئەتلەسا زمانى لسەر بناغى زمانىدا جوگرافى و پىقانا مەوداينىن زمانى لدويڧ شەنگستىن دىيالىكتولوژىي ل دەقەردارىين (دھوك، زاخو، سىمىل و شىخان)دايە. رېياز و شىوي ئەنجامدانا ئەقى قەكۆلىنى وەسفى- شىرۇقەكارىه. داتايىن كۆمكرى ب شىوئەيەكى مەيدانى ژ ھەر چار دەقەردايىن ناقبرى د چار كىلگىن واتايى (ئەندامىن خىزانى، فىقى، ئالاقىن لىنانگەھى و ناقى حەشەراتا) ھەر ئىك (۵ پەيڧ) ب شىوئەيەكى ھەرەمەكى ژ بو ئەتلەسا زمانى و ئەنجامدانا ھاوكىشى و ھژمارا ئەوان ھاتىنە كۆمكرن و ھەلبژارتن. رىژا بەربەلاقىا زاركنا ھەر پەيڧەكى ل جھىن جياواز و زۆرتىن و كىمترىن رىژا وەكھەقىى د ناقبەرا جھىن جوگرافى لسەر بناغى شەنگستىن دىيالىكتولوژى و پىشكىشكرنا دندروگرام (شىوي دارئاسا) دەيتە پىقان.

وشە كىلىيەكان: ئەتلەسا زمانى، پىقانا زمانى، دىيالىكتولوژى، جوراجورىا پەيڧى، دندروگرام (شىوي دارئاسا).

ئەتلەسا زىمانى و پىقانا مەودايىن زىمانى

ل دەقەردارىيىن (دەھوك، زاخو، سىمىلى و شىخان)

پىشەكى:

ناقونىشانى قەكۆلىنى:

ئەف قەكۆلىنە لژىر ناقونىشانى، (ئەتلەسا زىمانى و پىقانا مەودايىن زىمانى ل دەقەردارىيىن (دەھوك، زاخو، سىمىلى و شىخان) ى ھەولددەت لدويىف شەنگستىن دىالىكتولۇژىي ل دەقەردارىيىن (دەھوك، زاخو، سىمىل و شىخان) رېژا بەربەلاقيا زاركنا ھەر پەيقەكى ل جھىن جياواز باس بكت و زۆرتىن و كىمترىن رېژا ۋەكھەقىي د ناقبەرا جھىن جوگرافى برىكا دندروگرام (دارئاسا) نىشان بددەت.

گرنگيا قەكۆلىنى:

شروققەكرن و پىقانا رېژا بەربەلاقيا زاركنا ھەر پەيقەكى و دەستنىشانكرنا رېژا زورىنە و كىمترن ۋەكھەقىي برىكا دندروگرام (دارئاسا) كارەكى گرنگ و زانستىانەيە و دىكارىن بېژىن ئەنجامدانا ئەقى قەكۆلىنى ب قى رىكى بۇ زىمانى كوردى كارەكى نويە.

پرسىيارىن قەكۆلىنى:

ھەر قەكۆلىنەك بەرسقەكا زانستىيە بۇ پرسىيارەكى يان چەند پرسىيارەكىن زانستىيىن لدەف قەكۆلەرى پەيدا دىن. ئەف قەكۆلىنە ھەولددەت بەرسقا قان پرسىياران بددەت:

مهودايين زمانى ل دهقەرداريين (دهوك، زاخو، سيميل و شيخان) دا
چهنده؟

ريژا بهربه لاقيا زاركنا هر په يقه كى ل جهين جياواز چهنده ؟

زورترين ريژا وهكهه قىي د ناقبه را جهين جوگرافى بو كيژ په يقه يان
كيلگا واتايى يه؟

كىمترين ريژا وهكهه قىي د ناقبه را جهين جوگرافى بو كيژ په يقه يان
كيلگا واتايى يه؟

گریماننا قه كولينى:

ژ بو شروقه كرن و پيقانا مهودايين زمانى ل دهقەرداريين (دهوك،
زاخو، سيميل و شيخان) دا دكاريت بريكا دندروگرام (دارئاسا) ئه نجامين
درست بدهستقه بينيت و دياردكهت ريژا بهربه لاقيا زاركنا هر په يقه كى
ل جهين جياواز چهنده.

ئارمانجين قه كولينى:

ئارمانجا قى قه كولينى ئه وه كو لدويق شهنگستين ديالىكتولوزيى و
پيقانا مهودايين زمانى ريژا بهربه لاقيا زاركنا هر په يقه كى ل
دهقەرداريين (دهوك، زاخو، سيميل و شيخان) ديار بكهت، ديسان
زورترين و كيمترين ريژا وهكهه قىي د ناقبه را جهين ناقبرى بريكا
دندروگرام (شيوي دارئاسا) نيشان بدهت.

ریبازا ٲه کولینی:

ریباز و شیوی ٲه نجامدانا ٲه ٲی ٲه کولینی وهسفی- شروٲه کاریه. داتاین کومکری ب شیوهیه کی مهیدانی ژ هر چار دهٲه ردایین ناقبری د چار کیلگین واتایی (ٲه ندامیین خیزانی، فیقی، ٲالاقین لینانگه هی و ناقی حه شه راتا) هر ٲیک (٥ په یٲ) ب شیوهیه کی هر مه کی ژ بو ٲه ٲله سا زمانی و ٲه نجامدانا هاوکیشی و هژمارا ٲه وان هاتینه کومکرن و هه لبرارتن .

شیوی ٲه نجامدانا ٲه کولینی:

مه به ست ژ ٲه نجامدانا ٲی ٲه کولینی ٲه ٲه یه کو جوراجوری (تنوع) و وهکھ ٲیا په یٲان د چار دهٲه ردایین (دهوک، زاخو، سیمیل و شیخان) نیشان بددهت. د ٲیری دای ب کورتی باسی پینگاقین هه لبرارتنا بگورین زمانی، هه لبرارتنا ٲاخذتکه ران، دانانا پرسیارنامی بو ٲاماده کرنا ٲه ٲله سا زمانی و شیوی دارٲاسا که یں.

هه لبرارتنا په یٲان

بو هه لبرارتنا په یٲان پشت ب لیسته یا زراقین (موریس سوادیش- Morris Swadesh (1909-1967 زمانقانی ٲه مریکی کو د ناقبره را سالین (١٩٤٠-١٩٥٠) یدا داناینه، هاتیه گریدان. موریس بو ٲه کولینی ل زمانی هندیین سوورین ٲه مریکه ی و بو مه به ستا دیارکرنا وهرارا زمانی دوو لیسته یان ده ستنی شانده ت. لیسته یه کا (١٠٠) په یٲی، پیکه اتیه ژ په یٲین بنه رتی و د هه موو زمانه کیدا هه نه، مینا (ٲاگر، هه یٲ، هه ستی و ...هتد) ٲه لیسته یه نها د بیاقی ٲیربونا زمانیدا ده ٲته بکاره یان. موریس د لیسته کا دیدا ٲان په یٲان زیده ده ت و ده هیت (٢٠٧) په یٲان، لی مه رج نینه ٲه و په یٲ د هه موو زمانه کیدا هه بن، مینا (به فر، مار و ...هتد).

تۆماركرنا ئاخقتنا ئازاد و دهستنيشانكرنا بگوران:

۱. تۆماركرنا ئاخقتنا ئازاد، ب ئى رهنكى كو فهكۆلهرى د پويشنتنهكا دهستپيكيذا لگهل چهند خيزانهكان ژ دهقهرين جوداجودا مينا (دهوك، زاخو، قهسروك، شيخان، سيميل) كۆمبوو و گوهدارياا شيوي ئاخقتنا وان كريبه.

ب. نامهين ئاكاديمى، مفا ژ زانيارين وان نامهين ئاكاديمى هاتهوهرگرتن كو ههتا وى ده مى لسهر گوقهريين بههدينان هاتينه ئەنجامدان، مينا:

ديار عبدالكريم سعيد هالو، ياساين دهنكى د كورديا ژووريدا (گوقهره بههدينان)، ناما ماستهري، كۆليژا ئادابى - زانكوي دهوك، ۲۰۰۷. ژيروان سعيد حاجى، تايبهتمهنديين فۆنولوژى و پريزمانى د دهقوكا زاخودا، ناما ماستهري، كۆليژا ئادابى - زانكوي دهوك، ۲۰۱۱. دلال احمد صالح، كاريگهريا هوكارين جوگرافى ل سهر دابهشبوونا زاران بو سهر گوقهران - دهقهره بههدينان وهك نمونه، ناما ماستهري، كۆليژا ئادابى - زانكوي دهوك، ۲۰۱۱.

به رهه فكرن و به رسفدانا پرسيارنامى

به رهه فكرنا پرسيارنامى، چونكى فۆرمانتين ئى فهكولينى ژ كه سين نه خويندهوار هاتينه ههلبژارتن دا كو ئاخقتنكهري نه خويندهوار بشيت به رسفا پرسياران بدهت، بو ئى چهندي ژى پيدقويه پرسيار سادهن داکو ب زووترين دم تيبگه هيت و به رسقى بدهت، بو گه هشتتا ب ئى ئارمانجى ژى مه شيوازين ژيرى بكارهينينه:

- راسته وخو لسهر په يقا دياركرى پرسيار دهيتته ئاراسته كرن.

– بكارهينانا قالاھييان، پرسياركەر رستى دخوينيت و پيدقييه ئاخفتنكەر
وى قالاتى ب پھيقتا دياركرى تژى بكت.

– نيشاندانا وينه، پرسياردهيتهكرن كا ئهفه وينى چييه؟

۱– دەستنيشانكرنا ئاخفتنكەر و دەقەرئىن توماركرنى أ. ژى، رھگەز و ھژمارا ئاخفتنكەران:

بۇ ھەر دەقەرەكا دەستنيشانكرى زانيارى و دەنگى (۴) ھەتا (۶) كەسان ھاتىيە توماركرن، دوو ژن و دوو زەلام. ژيىي ئاخفتنكەرانژى (۴۵) وسەرووى (۴۵) ساليى و ژكەسئىن نەخويندەوار بوون. ھەلبژارتنا ئاخفتنكەران ل ھەر دەقەرەكى ژى لدووف عەشيرهتا زال ل وئ دەقەرئى بوويە. ئەو ژن و زەلامين دەھاتنە ھەلبژارتن پيدقى بوو خەلكى رەسەنى وئ دەقەرئى بان و بەرى ھينگى بۆچ دەقەرئىن دى مشەخت نەببن. زيدەبارى قى پيدقى بوو ھەقژينى ئاخفتنكەرا ژن ژى سەر ب ھەمان شيوھ گۆقەر ژن بيت و پيچەوانە.

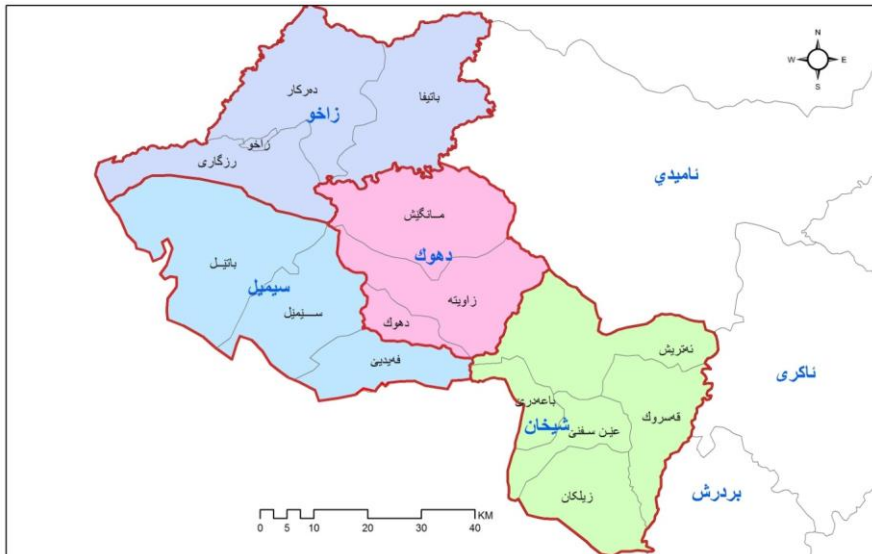
ئاخفتنكەر ب شيوھەكى ھەرەمەكى ھاتىنە ھەلبژارتن و پشتى رەزامەندييا وان دەنگى وان ھاتىيە توماركرن. ھندەك جارىن پشتى ب دوماھيك ھاتنا توماركرنى بۆقەكۆلەرى ديار بوويە، كو مەرچين دياركرى لدەف ئاخفتنكەرى نەبووينە، لەورا پرسيارنامە و تومارا دەنگيا وئ/وي ھاتىيە لادان.

ب. دەمی تۆمارکرنی:

تۆمارکرن دەنگین ئاخفتنکەرین ھەر دەقەرەکی ل بوھار و دەستپیکا ھاڤینا (۲۰۱۸) ئ ھاتیئە ئەنجامدان. قوناغا گوھداریکرن و نڤیسین ب رینڤیسا (IPA) ل ھاڤینا (۲۰۱۸) ئ بوویە.

ت. دەقەرین تۆمارکرنی:

بۆ مەبەستا ھەلبژارتنا دەقەرین تۆمارکرنی، بۆ تۆمارکرن داتایان، ب باشی ھاتە زانین مفا ژ دابەشبوونا ئیداری بەیتە وەرگرتن. ھەر چار دەقەرداریین (دھوک، سیمیل، زاخۆ، و شیخان) دابەشی (۱۵) ناحیان دبیت ب قی رەنگی کەلواشی زمانیا قەکولینی بریتیە ژ وان داتایین کو د(۱۵) ناحیین دەقەرداریین ناڤری ب شیوہیەکی مەیدانی ھاتینە کومکرن پیکدھیت.

ث. ناڤين وان ناحيان بریتينه ژ:

ز	دهڤهرداری	ناحیه(دهڤه ر)	ز	دهڤهرداری	ناحیه(دهڤه ر)
۱	سەنتەری	سەنتەری زاخو	۸	سەنتەری	سەنتەری دھوک
۲		باتیفا	۹		مانگیش
۳		دەرکار	۱۰		زاوینە
۴		رزگاری	۱۱		ئەتریش
۵	پینەیل	سەنتەری سیمیل	۱۲	پینەیل	ئیسفن
۶		باتیل	۱۳		قەسرۆک
۷		فەھیدی	۱۴		باعەدری
			۱۵		زیلکان

بۆ کیشان و دورستکرنا ئەتله سین زمانی و پیقانا مه و دایین دیالیکتان مفا ژ چار کیلگین واتایی (ئەندامین خیزانی، فیقی، ئالاقین لینانگه هی و ناڤی حەشەراتا) هەر ئیک (۵ پەیف) هاتیە وەرگرتن، ژ بۆ ئەتله سا زمانی و ئەنجامدانا هاوکیشی و هژمارا ئەوان داتا ب شیوه یه کی هەر مه کی هاتینه کۆومکرن و هەلبژارتن. ئەو پەیفین کو بۆ چار کیلگین واتایی هاتینه وەرگرتن بریتینه ژ:

ز	کيلگا واتايي	په يښ	ز	کيلگا واتايي	په يښ
۱	په يوه منډيز خيزايي	کچ	۱۱	لينا گه هڼ نالا ويز	قازان
۲		خاله ت	۱۲		که وچک
۳		خزم	۱۳		چه نگال
۴		مه ت	۱۴		چادانک
۵		پسمام	۱۵		سپينک
۶	په په	شتي	۱۶	هه شه رانا په	کولي
۷		گونډور	۱۷		سه رته شيک
۸		حليک	۱۸		ميري
۹		تي	۱۹		ته فن پيرک
۱۰		هه ژير	۲۰		به لاتينک

۱-۱- ناهه روکا هه کوليني:

هه هه کولينه ژ پيشه کي و دوو بهندان پيکدهيت. بهندي ئيکي، کو چارچووقی تيوريي هه کوليني بخوه هه دگريت و ب کورتي باسي هه تله سين زماني و جورين وي، شه نگستين ديالکتولوحي، ريبازا هژمارتنا جياوازي و وهکله ثيبان (پيقانا ديالکتان)، مه ودايين زماني و شيوي دندوگرام دکه ت و د بهندي دووييدا ب شيوهيه کي پراکتیکی و بريکا دندروگرام (دارئاسا) ريزا وهکله ثيی و ريزا بهر به لاقيا زارکنا هر په يقه کي د ده هه رداريين (دهوک، زاخو، سيميل و شيخان) نيشان دده ت و دگه هيته هه نجامان.

بەندى ئىككى

چارچوۋى تىۋرىي ڧەكۆلىنى

دەستپىك:

زمان و دىالىكت، ژ رەگەزىن سەركىين ھەر كەلتوورەكى دەينە ھژمارتن و پىدڧىە ب ھەر شىۋەيەكى بيت بەينەپارازتن، چونكى سەرۋەت و سامانين مروڧايەتئينە. ئەڧرۆكە كۆمكرن و ۋەسڧكرنا زمان و دىالىكتين ناۋچەيى ژبو پارازتتا كەلتور، دىروك و بابەتین زمانڧانى گرنڧيەكا تايبەت پەيداكرىە.

ئەڧرۆكە كۆمكرن و تۆماركرنا دىالىكتان گرنڧيەكا تايبەت پەيداكرىە، ((چونكى لگەل ھاتتا تەكنۆلۇژيىي و پەيداۋونا تەلەڧزىون، رادىۋ و ئەنترنيت و... ھتد و د ئەنجامدا خويندەۋارى و ھشياربوونا خەلكى ناۋچە و گوندان و زىدەبوونا پەيوەندييان، ھىدى ھىدى زمانى ڧەرمى جھى گەلەك ژ دىالىكت و ئەكسىتتین ناۋچەيى دگريت، ئەڧ بارۋدوخە بو ئەگەر كو زمانڧان پتر ژ ھەرچار خوازىارى دىالىكتولۇژى و كۆمكرنا دىالىكتين ناۋچەيى د زويترين دەمدا بن.)) (زىنت مرتضوى : ۱۳۸۷ : ۱۸)

ب باۋەرا (جى.كى.چەمبرز و پىتر تراڧگىل)ى، كارى دىالىكتناسين كلاسكى زۆرىي گرنڧە، چونكى تۆماركرن و ھەلگرتنا دىالىكتين ناۋچەيى و گوندان دىبەتە ئەگەر كو ئەو دىالىكت ژناڧنەچن. (15 : 1980: J.K.chambers & PeterTrudgill) كەۋاتە بىر و بوچوونا سەرەكيا دىالىكتولۇجىيا كلاسكى ئەۋەيە كو ((ڧەكۆلىنى ل ڧۆرمين زمانى يين ناۋچەيى، ب تايبەتى يين نەڧەرمى بكتە، واتە ئەو ڧۆرمين ل گوندین دووردهست دەينە بكارھىنان. دەرئەنجامى ڧان ڧەكۆلىنان دشىت ۋەكى ھندەك نەخشەيان دەرېكەڧىت و تىدا سنوورين ناۋچەيى يين وان گۆڧارى تويزم / ژمارەى تايبەت بە كۆنڧراسى زمانى دايك / بەھارى ۲۰۱۷ ۳۰۱

تایبه‌تمه‌ندیان (کو زۆرینه‌یا فۆنه‌تیکی و لیکسیکینه) بهینه‌دیارکرن.)) (حامد مولایی : ۱۳۹۰: ۴۶)

دیروکا دروستکرنا ئەتله‌سین زمانی کو باس ل به‌لاقبونا زارکرنا دیالیکتا ده‌قه‌ره‌کی (ژ گوند و شاروچکه و پاریزگه و ولات و هیشتا به‌رفه‌هتر) دکه‌ت بو زمانقانی کلاسیکی و هه‌ول و بزاقین قه‌کوله‌رین جوگرافیا زمانی دسه‌دی نوزدی دزقریت. (اتوسا رستم بیک تفرشی: ۱۳۹۴: ۵۸)

د دیالیکتولۆجیا کلاسیکیدا ئەنجامین قه‌کولینان ل شیوی ئەتله‌سین زمانی ده‌رکه‌ن، هه‌ر ئەتله‌سه‌کا زمانی، ژ چه‌ندین نه‌خشه‌یین جوداجودا پیکده‌یت و جوراوجورییا خومالیا زمانه‌کی نیشاندده‌ت، (ئه‌تله‌سا زمانی کو ب ئەتله‌سا دیالیکتی ژی ده‌یته‌ بناقکرن، کومه‌کا نه‌خشه‌یین زمانیه، کو به‌لاقبونا دیارده‌کا زمانی ل ده‌قه‌ره‌کا دیارکری نیشاندده‌ت، ئەف نیشاندانه‌ دی لسه‌ر نه‌خشه‌یان و ب هاریکارییا هنده‌ک هیمايان، وه‌کی: سینگوشه، ستیز، بازنه، خال و ... هتد بیت. ب فی ره‌نگی هه‌ر نه‌خشه‌یه‌ک جهی بکارهینانا تایبه‌تمه‌ندییه‌کا ده‌نگی، لیکسیکی، ریزمانی یان واتاییا بگوره‌کی - ژ لایی بکارهینه‌رین خومالیقه - نیشاندده‌ت. (حسنعلی کدخدا: ۱۳۸۸: ۶۲)

ئه‌تله‌سین زمانی لسه‌ر بناغی هژمارا زمان و دیالیکتان و به‌رفره‌هیا ئەو جهی قه‌کولین ل ده‌یته‌کرن و شیوی نیشاندانا زانیاریان دابه‌شی چه‌ند جوران دبیت کو گرنگترین بین وان بریتینه ژ:

ئه‌تله‌سین جهین بچویک: وه‌ک ئەتله‌سا زمانیا سوئیسسی - ئەلمانی (SDS)

ئەتلەسىن جە يىن مەزن: زوربەيا جاران باسى وى جھى جوگرافى
دكەت كوخلكى وى ب زمانەكى نىشتىمانى دئاخفن، وەك ئەتلەسا زمانىا
فرانسا (ALF) و ئەتلەسا زمانىا ئەلمانىا(DSA)

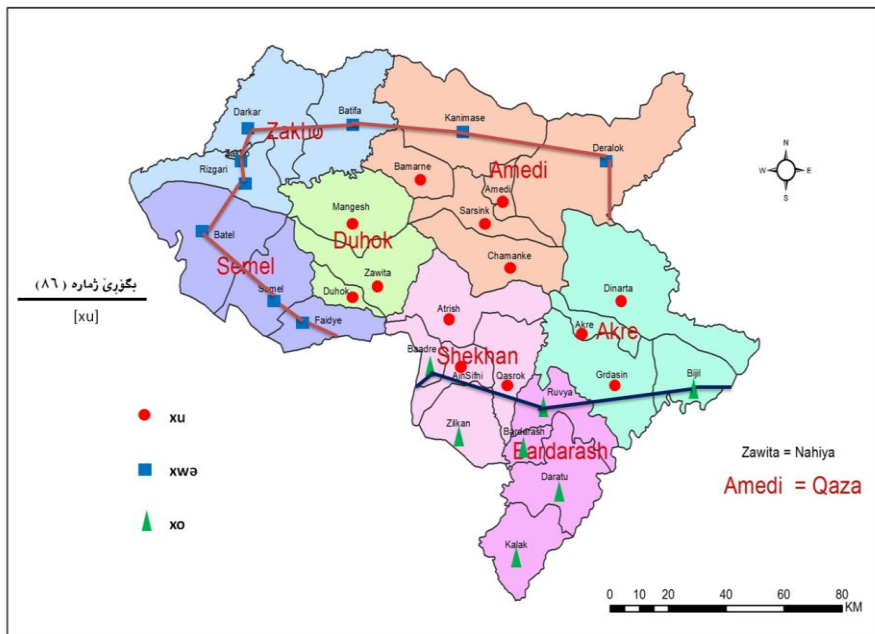
ژبلى قان ئەتلەسان ھندەك ئەتلەسىن دى ھەنە كو باس ل چەند
زمانىن نىشتمانى ل جھەكى جوگرافىدا دكەت وەك ئەتلەسا زمانىن
ئەوروپى (ALE). (اتوسا رستم بىك تفرشى: ۱۳۹۵: ۶۰) دبىت ئەتلەسىن
زمانى (نەخشەيىن نىشاندانى) يان (نەخشەيىن راڧەيى) بىت، نەخشەيىن
نىشاندانى، بىتنى بەرسقۇن پىرستكى بۇ فۇرمەكى دياركرى لسەر نەخشى
نىشاددەن و جھى بكارھىنانا وى لسەر نەخشەيا جوگرافىا دەڧەرى
دەستىنشان دكەت. لى د نەخشەيىن راڧەيىدا ھول دەيتەدان زانىارىن پتر
لدور چەوانىيا بەلاقبونا فۇرمىن زال ل دەڧەرىن جوداجودا باسبەكەت.
(على اكبر شىرى : ۱۳۸۶ : ۱۱۶)

نەخشەيىن نىشاندانى، پتر ژ جورىن دى دەيتەبكارھىنان. د قى جورى
نەخشەياندا، لسەر نەخشەيا جوگرافىيا دەڧەرى، ب ھارىكارىيا ھىمايان،
نىشاددەن كىژ بگورى زمانى دەيتەبكارھىنان. (ئەتلەسىن زمانىن
بناڧودەنگ، وەكى ئەتلەسا زمانىيا فرەنسى يا (گىليرون-Gillieron)ى،
ئەتلەسا زمانىيا نيۇئىنگلەند يا (كوراس-Kurath)ى و ئەتلەسا دەنگىيا
دەڧەرا باكوور يا (كۆلپ-kolp)ى، ژ جورى نىشاندانىنە و بىتنى ئەتلەسا
زمانىيا ئىنگلستانى لژىر ناڧى جوگرافىيا پەيقان يا (ئارتون و رايىت -
orton & wright)ى ژ جورى راڧەيىە. (J.K.chambers &
(PeterTrudgill:1980:25)

سنورىن وەكھەڧىيى ئالاقى سەرەكىي رىبازا كلاسىكىە كو تىدا
زاركرنا رەسەنا پەيڧى لسەر نەخشەي نىشان ددەت، دەمى سنورىن
وەكھەڧىيى ھاتە كىشان جورىن زمانى پەيدا دىن كو بمفا وەرگرتن ژ

چەندىن سنوورين وەكەهفئىي ژئىك دەيتنە قافارتن، ئەف جورين زمانى وەك دىالېكتن جياواز دەيتنە هژمارتن. دىالېكتناس د وئ باوەرئدانه كو ب هاريكاريا سنوورين وەكەهفئىي نەشين دىالېكتان ب شيوههكى دروست ژ ئىك جودا بكن. نهو بؤ جوداكرنا دىالېكتان، مفا ژ ريبازەكا نوئ ژير نافي (بيفانا مهودايين زمانى - Dialectometry) دەيتنە وەرگرتن. ئەف ريبازە رىكەكا گشتى بؤ فەكولينكرنا فان جورە پئوهنديان خزمایهتئين زمانى دانيتە بەر دەستى دىالېكتناسان. (Goebel, H:1982:40-41, 37-81)

نەخشەيا ژيرى نەخشەيهكا نيشاندانيه بؤ پاريزگهها دهوكى، تيدا سنوورى وەكەهفئىي بؤ پهيفا (خو، خو، خو، خو) هاتيه كيشان. (سەلوا فەريق سالج: ۲۰۱۷: ۸۸)

پشتی وەرر و پښکهفتنا تهکنه لوجیې هندهک نه تله سین زماڼی لسه ر بناغی کومپیتهر و هاوکیشین ئاماری هاتنه دروستکرن، وهک نه تله سا زمانیا نه لمانا بچویک (KDSA) و نه تله سا زمانیا نه وروپا (ALE) و کوپیا دیجیتالیا نه تله سا (ونکر) ی ژلایې ئشمیت و هه قالین وی (۲۰۰۱) نه تله سا ئینگلیزیا نه مریکا باکور ژلایې لابووف، ئش و بوبرگ (۲۰۰۵) نه تله سا جیهانیا پښکها تین زماڼی ژلایې درایر و هه قالین وی و نه تله سا زمانیا ئینگلستان ی ژلایې ئارتون، سندرسون و ویدوسن (۲۰۱۳) ژ نه تله سین نوی دهینه هژمارتن. (اتوسا رستم بیک تفرشی: ۱۳۹۵: ۶۱)

ئیک ژ به ریخودانین نوی د دیالیکتولو جییدا ریبازا هژمارتنا جیاوازی و وهک هه قبیان یان پیقانا دیالیکتایه. ئیکه م کار لسه ر قی ریبازی، ژلایې (سگوی-seguy) یقه، ل سالا (۱۹۷۳) ی هاته نه نجامدان. (سگوی) سه رنقیسه ری نه تله سا زمانقانییا (گاسکونیا- Gascogne) بوو. وی و هه قالین وی شهس بهرگ ژ نه تله سان به لافکرن. (اسماعیل عباسی: ۱۳۸۶: ۵۳)

دقی به ریخودانا نویدا ژ وان داتا و زانیاریین کومکری د چوارچیوی نه تله سین زماڼی، کومپیوتهر و ریک و هاوکیشن ئاماری لسه ر بناغی بهر به لاقی، بو پیقان و دهستنیشانکرنا سنووران و مهودایین دیالیکتان بکار دهیت. ئارمانجا پیقانا دیالیکتان نیاسینا پښکها تا هه شار تیا گشتییه بریکا پیقان، کیشن و شروفه کرنا کومه کا وهک هه قبیان و مهودایین دناقه را دیالیکتاندایه.

بو باشتر نیشاندانا قان دهه رین دیالیکتی، (سگوی) و هه قالین وی، نه ف ریژه یه لسه ر چار گروپان پولینکر: کیمتر ژ (۱۳%)، د ناقه را (۱۴%) هه تا (۱۷%)، د ناقه را (۱۸%) هه تا (۲۳%) و پتر ژ (۲۳%). لسه ر نه خشی راقه یی، نه ف پولینکر نه ب شیوی، بی هیما، هیلبی، هیلین

نازک و هیلین پهجن هاتینه نیشانان. مؤدیلین ژان هیمایان پهیدا بووین، دابه‌شی وان ده‌قران هاتینه کرن یین جوراچورییا دیالیکتییا زیده و وه‌کله‌شییه‌کا ریژه‌یی نیشاندهن. (اسماعیل عباسی : ۱۳۸۶ : ۵۴)

گرنگترین تایبه‌تمه‌ندیا فی ریباری ئه‌فه‌یه کو به‌ربه‌لاقی و مه‌ودا ب شیوه‌یه‌کی خیرا دهینه پیقان و داتایین کومکری هندی زیده ژی بن ب شیوه‌یه‌کی دیجتالی دهینه پولینکرن و شروقه‌کرن، دکارین کیشانا نه‌خشه‌یان ب هاریکاریا کومپیوته‌ران ئه‌نجامده‌ین و شروقه‌کرنین ئاماری ب شیوه‌یه‌کی خیرا دهینه ئه‌نجامدان و نیشانان.

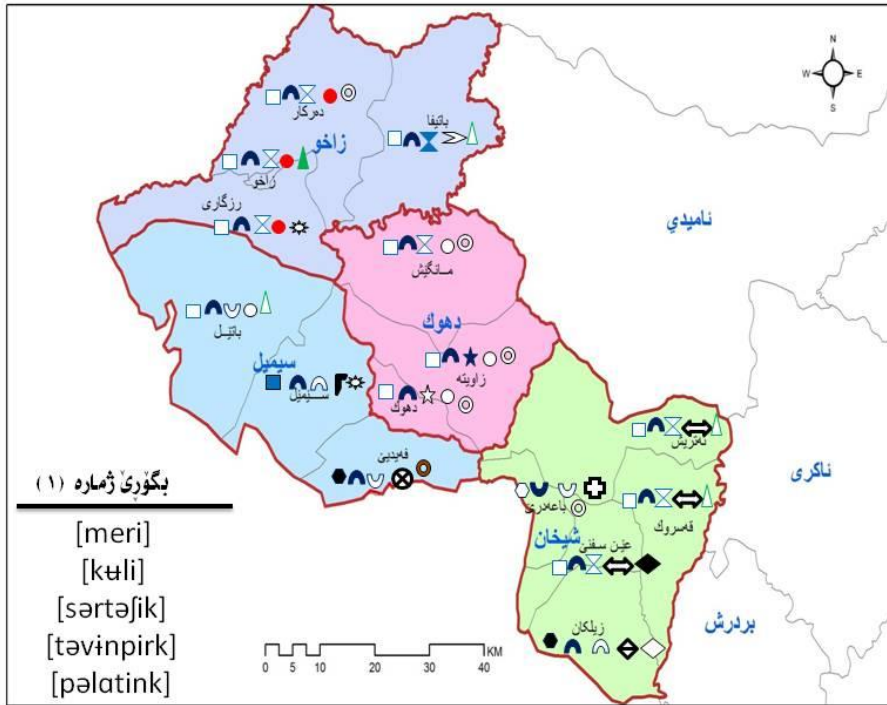
ئو ریکن کو ژیر نافی (هژمارتنا جیاوازی و وه‌کله‌شییان (پیقان دیالیکتان)) دهینه پولین کرن دابه‌شی سی پینگافین سه‌ربخوه دبن، پینگاڤا ئیکی پیقان و دارشتنا چوارچیوهی نیشاندهر مه‌ودایی مانیه (language distance index) لدویف جیاوازیین دهنگی ب شیوه‌یه‌کی فراوان، پاشان د پینگاڤا دوویی دا لسه‌ر بناغی چوارچیوهی نیشاندهر مه‌ودایی زمانی ب هاریکاریا دارئاسا (دندروگراف - dendrography) ده‌ستنیشانانا گروپین دیالیکتی دهیته‌کرن. د پینگاڤا سیی دا ب هاریکاریا پیوانا چه‌ند ره‌ه‌ندی (multidimensional scaling) باسی دابه‌شبوونا بوشایی د وی جهی جوگرافیدا دکه‌ین. ده‌ستنیشانکرنا جهی جوگرافیا په‌یقان واته (ئه‌تله‌سا زمانی) پینگاڤا کوتاییا فی ریبارییه. (ارزو نجفیان و... : ۱۳۹۵ : ۴۵۵)

بەندى دوويىن:

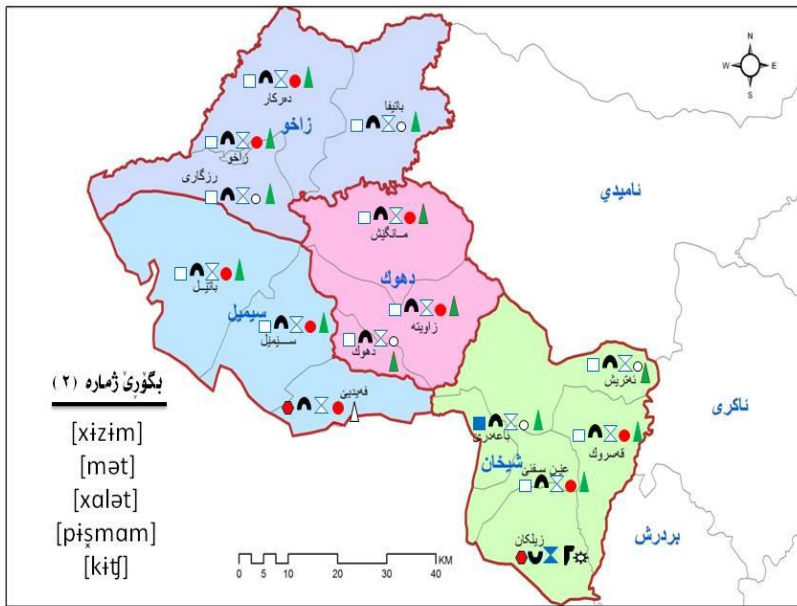
پراكتيزە كرن و شروڤە كرنا ئەنجامىن قەكۆلىنىن:

أ. ئەتلەسا زمانى

چار نەخشىن زمانى لدويڤ بنەمايىن پەيڤى-دەنگى ھاتىنە كىشان؛ بۆ ھەر جياوازييەكا پەيڤى يان دەنگى ھىمايەكى جياواز ھاتىيە دانان.

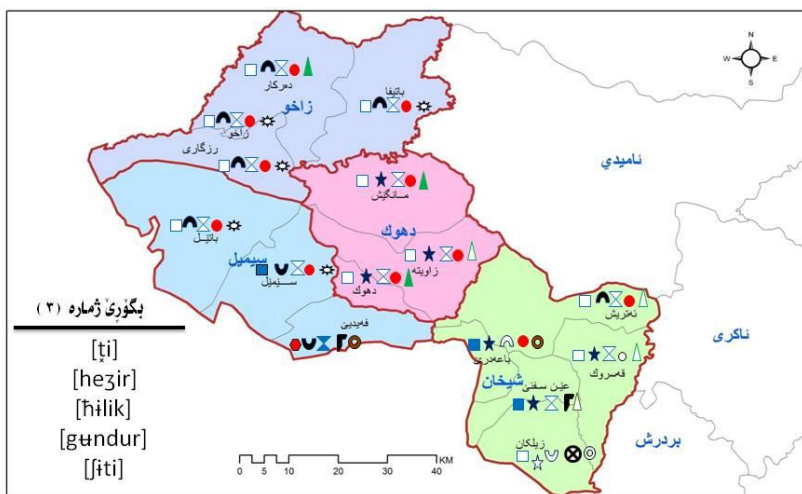

□[meri]	▲[kəli]	⊗[sərtəfik]	●[təvinpirk]	▲[pəlitank]
■[məri]	▼[koli]	⊗[sərtəfink]	○[təvinbirk]	△[pəlatink]
●[meristan]	⊗[sərtəfi]	⊗[sərtəfi]	⊗[pirtəvink]	✱[pəlpəlatink]
○[gergeratik]	⊗[təjarək]	⊗[təjarək]	⊗[pərpisank]	⊗[bəlatink]
	★[sərtəfilok]	★[sərtəfilok]	↔[dapirofk]	◆[fəra]ə]
	☆[qə]ə]	☆[qə]ə]	⊗[kəvnəpirk]	◇[pəlpinə]
			⊗[təwznənə]	
			➤[pənd]	

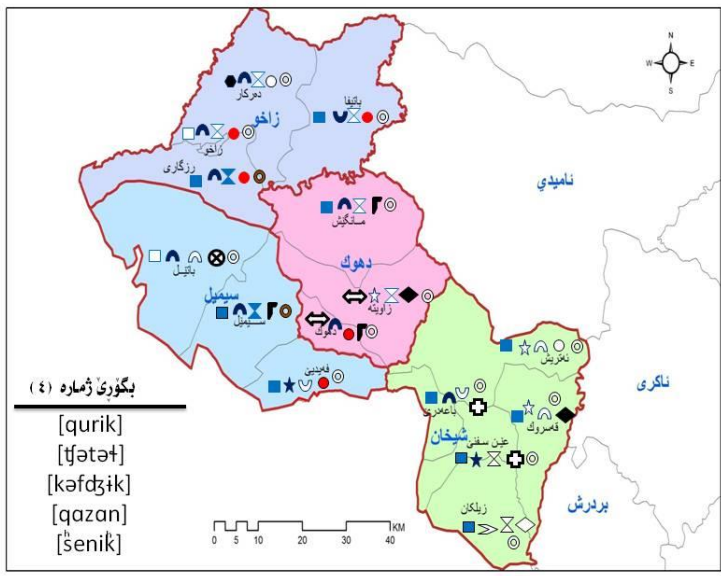
□[xizim]	▲[mət]	⊗[xalət]	●[pišmam]	▲[kit]
■[xale bitfika]	▼[mimek]	⊗[mimek]	○[kərmam]	△[kətf]
●[kəre xəzir]			⊗[ʔaməza]	✱[kənij]k]

نهخشی ژماره (۲)، بگۆرى ئەندامین خیزانی

□[ti]	▲[hezir]	⊘[hilik]	●[gundur]	▲[fiti]
■[tu]	▼[həzir]	⊗[hilwik]	○[gindor]	△[fimt]
●[twi]	★[hizir]	⊕[hiluk]	⌚[gandor]	⊛[zəbə]
	☆[hendzir]	⊖[hilikə]	⊗[kalək]	⊙[ami]

نەخسەن ژمارە (٣)، بگۆرئ فیتی

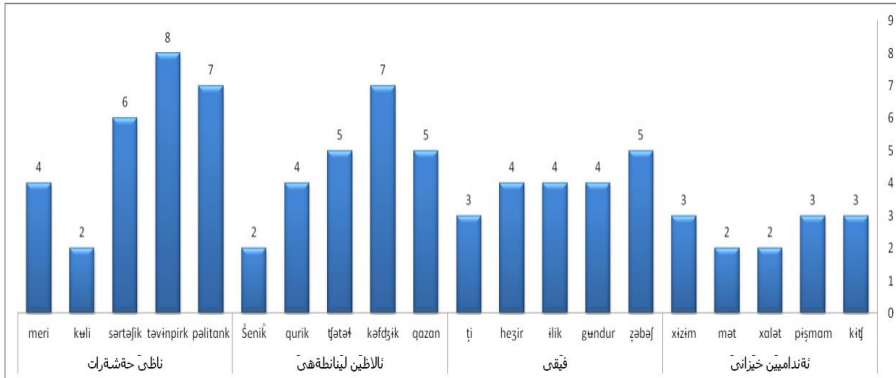

□ [qurik]	▲ [tʃətət]	⊠ [qazan]	● [kəfɔzɪk]	⦿ [ʃeni]
■ [quri]	▼ [setil]	⊡ [qoʃqan]	○ [kəvɔzɪk]	⊙ [ʃenik]
◆ [tʃadan]	★ [tʃɪŋgal]	⌒ [qazank]	⌒ [katʃik]	
↔ [qurik]	☆ [tʃəŋgal]	⌒ [bərəʊk]	⊗ [kəvʃik]	
	➤ [jənə]	⬠ [bərəʊ]	◆ [kəʃik]	
			◇ [mɪlɔk]	
			⊕ [kəʃ ʃik]	

نەخشی ژماره (۴)، بگوری ئالاقین لینانگه‌هی

ب. جوراوجوریا زارکرنی

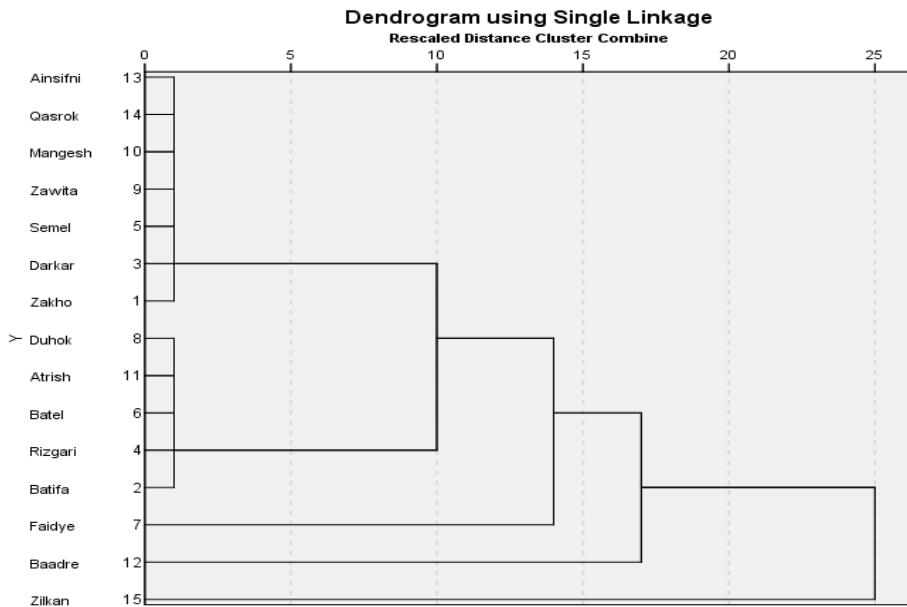
د فئ به نئیدا ب شیوهیه کئ پراکتیکی و بریکا دندروگرام (دارئاسا) ریزا وه کهه فئیی و ریزا به ربه لاقیا زارکرنه هر په یقه کی د ده قه رداریین (دهوک، زاخو، سیمیل و شیخان) دهیته نیشانان. پشتی کومکرنا داتایان و نقیسانا وان ب رینقیسا (API) ئەف داتایه ب هاریکاریا به رنامی (SPSS) هاته شروقه کرن و ئەف ئەجامه بو مه دیاربوون. زورترین جوراوجوریا زارکرنه په یقان بو کیلگا واتایی یا حه شهرات، واته په یقا (ته فنیپرک ۵۳%) دزقریت. کیمترین جوراوجوریا زارکرنه په یقان بو کیلگا واتایا ئەندامین خیزانی بو په یقین (مهت ۱۳%) و خالهت (۱۳%)

خشتی جوراوجوریا زارکرنه په یقان

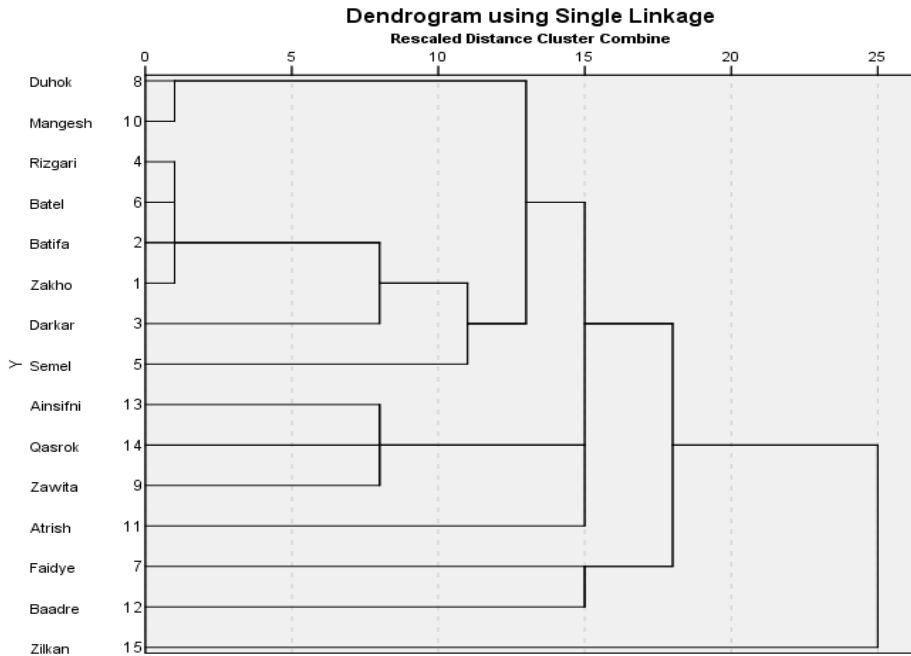
بو پیقان و دیارکرنه مه ودا زمانی د ده قه رداریین (دهوک، زاخو، سیمیل و شیخان) بو هر چار کیلگین واتایی ب شیوی جودا جودا و پیکه و کیشانا شیوی دارئاسا (دندروگرام) مفا ژ به رنامی (SPSS) هاتیه وه رگرتن، ئەف دارئاساکرنا دیالیکتین نیزیکی ئیک، پولینکرنا دیالیکتین (۱۵) ده قه ران نیشاندهت.

لدویف دندروگرامی بدهستفهاتی بو کیلگا واتاییا ئەندامین خیزانی (۵) گروپ بدهستفه هاتن و بو مه دیاردبیت کیتمترین مهودایا زمانی بو دهقه‌رین (زاخو، سیمیل، زاویته، مانگیش، قه‌سروک و ئیسفن) دزفریت، زورترین مهودایا زمانی د قی کیلگا واتایی بو دهقه‌را (زیلکان) دزفریت، کو د دندروگرامی خواریدا هاتیه دیارکرن.

دندروگرامی کیلگا واتاییا ئەندامین خیزانی

د دندروگرامی کیلگا واتاییا (فیقی) دا (۹) گروپ دیاربوون، کو کیتمترین مهودایا زمانی بو دهقه‌رین (دهوک و مانگیش) واته دهقه‌رداریا دهوک دزفریت و زورترین مهودایا زمانی د قی کیلگا واتایی بو دهقه‌را (زیلکان) دزفریت. هه‌ر وهکی د دندروگرامی ژیریدا دیاره.

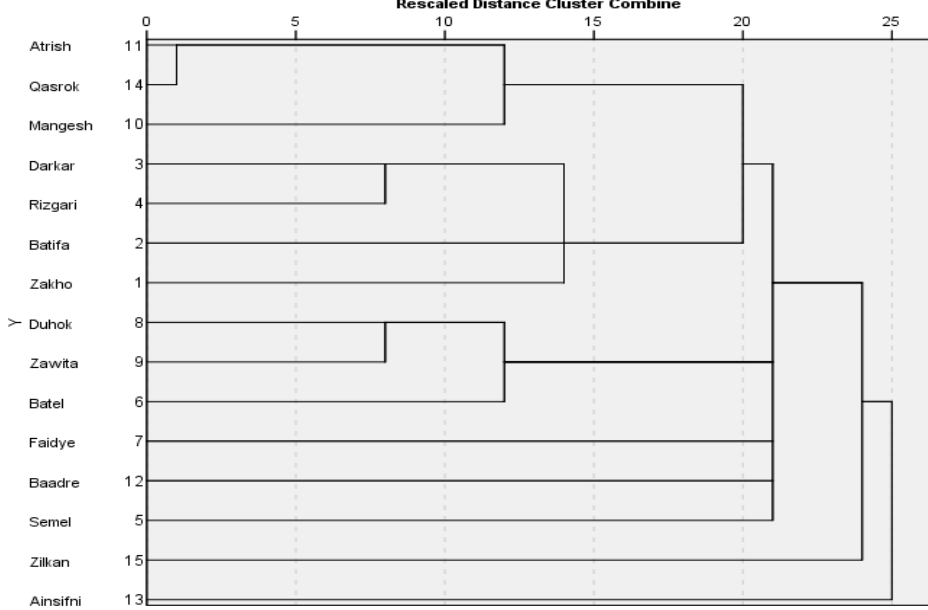

دندروگرامی کیلگا واتاییا ئەندامین خیزانی

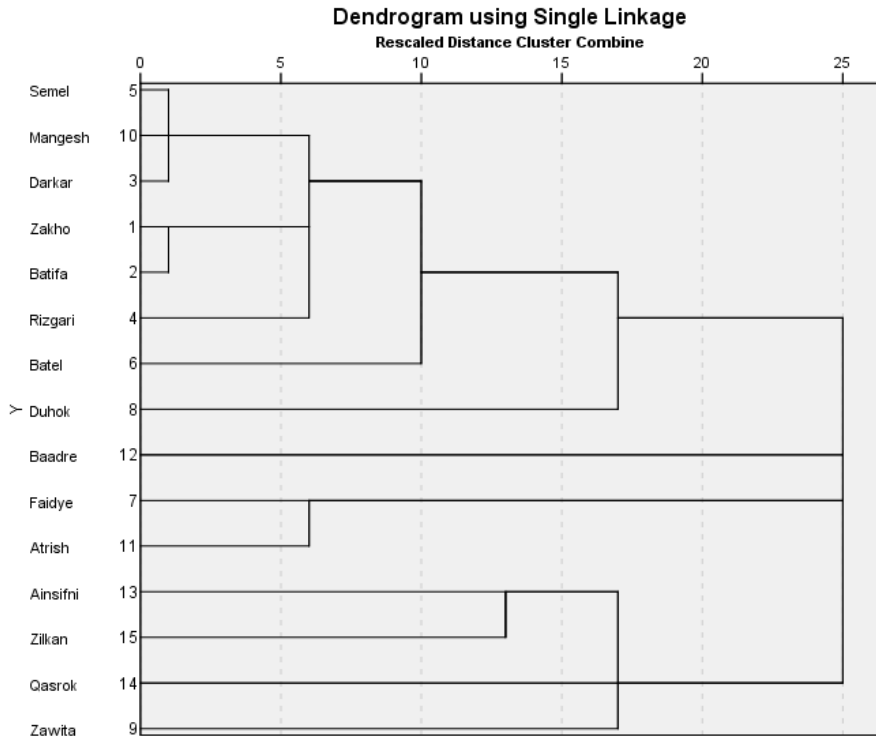
د دندروگرامی کیلگا واتاییا (حەشەرات) اندا بۆ مە دیاربوو، کێمترین مەودایا زمانی

بۆ دەقەرین (قەسروک و ئەتریش) دزقریت واتە دەقەردارییا شیخان و زورترین مەودایا زمانی د قی کیلگا واتایی بۆ دەقەرا (ئیسفن)ە، کو د دندروگرامی خواریدا هاتیە دیارکرن.

Dendrogram using Single Linkage

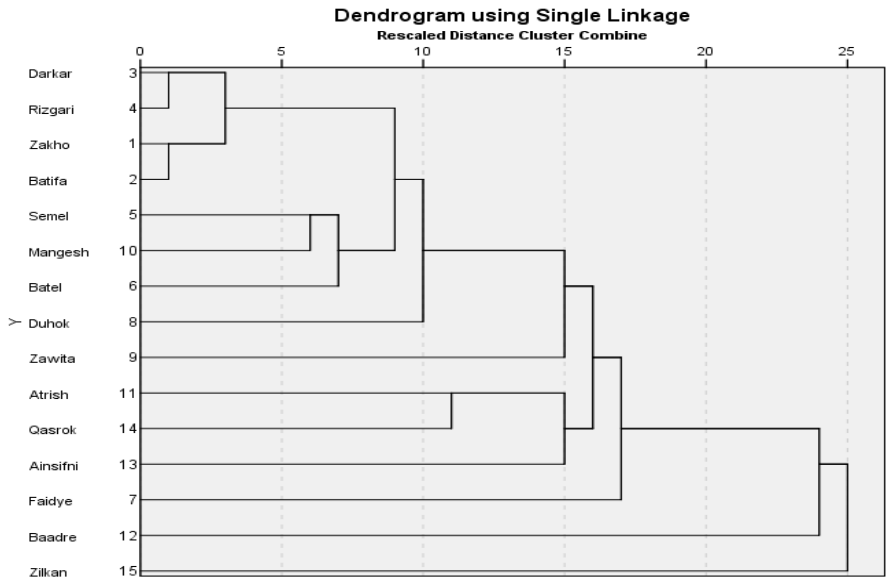

د دندروگرامی بدهستقههاتی بو کیلگا واتایی (ئالافین لینانگههی) بو مه دیاربوو کیمترین مهودایا زمانی بو دهقه رین (سیمیل و ده رکار) دزقریت، دیسان زورترین مهودایا زمانی د قی کیلگا واتایی بو دهقه را (باعه درئ، فههیدیئ و قه سروک) دزقریت. کو د دندروگرامی خواریدا هاتیهدیار کرن.

دندروگرامی کیلگا واتایی (ئالافین لیئانگه‌هی)

دندروگرامی بده‌ستقه‌هاتی بۆ هەر چار کیلگین واتایی دابه‌شی (۹) گروپان دبیت و دیاردکته کیمترین مه‌ودایا زمانی بۆ ده‌قه‌رین (ده‌رکار، رزگاری، زاخو، باتیفا) واته ده‌قه‌رداریا زاخو دزقریت و زورترین مه‌ودایا زمانی بۆ ده‌قه‌را (زیلکان) واته ده‌قه‌رداریا شیخان دزقریت، کو د دندروگرامی خواریدا هاتیه دیارکرن.

دندروگرامی هەر چار کینگین واتایی

ئەنجام :

۱. زورترین جوراجوریا زارکرنا پەيقان بۇ كىلگا واتايى يا حەشەرات و كىمترىن جوراجوریا زارکرنا پەيقان بۇ كىلگا واتايى ئەندامىن خىزانى، ھاتە دەستنىشانكرن.
۲. لدويف دندروگرامى بدەستقەھاتى بۇ كىلگا واتايى (ئەندامىن خىزانى) بۇ مە دياربوو كىمترىن مەودايا زمانى بۇ دەقەرین (زاخو، سىمىل، زاويتە، مانگىش، قەسروك و ئىسفن) دزقرىت.
۳. د دندروگرامى كىلگا واتايى (فيقى)دا كىمترىن مەودايا زمانى بۇ دەقەرین (دھوك و مانگىش) واتە دەقەردارىا دھوك دزقرىت.
۴. لدويف دندروگرامى كىلگا واتايى (ناقى حەشەرات)ان كىمترىن مەودايا زمانى بۇ دەقەرین (قەسروك و ئەترىش)دزقرىت واتە دەقەردارىا شىخان.
۵. د دندروگرامى بدەستقەھاتى بۇ كىلگا واتايى(ئالاقىن لىنانگەھى)، كىمترىن مەودايا زمانى بۇ دەقەرین (سىمىل و مانگىش) دزقرىت.
۶. ب شىئوھىككى گىشتى دندروگرامى ھەر چار كىلگىن واتايى دابەشى (۹) گروپان دبىت و دياردكەت كىمترىن مەودايا پەيقان بۇ دەقەرین (دەركار، رزگارى، زاخو، باتىفا) واتە دەقەردارىا زاخو دزقرىت و زورترین مەودايا پەيقان بۇ دەقەرا (زىلكان) واتە دەقەردارىا شىخان دزقرىت،

ژندهر:

- آتوسا رستم بیک تفرشی، اطلس گویشی و اندازه‌گیری فاصله‌های گویشی در استان همدان، ماهنامه جستارهای زبانی ۷ ش ۱، بهار ۱۳۹۵.
- آرزو نجفیان و دیگران، یازشناسی زبانشناختی و جغرافیایی گونه‌های زبان مازندرانی در حد فاصل خلیج گرگان تا مرکز مازندران با اعمال روشهای گویش سنجی بر تفاوت‌های اوایی، ماهنامه جستارهای زبانی ۷ ش ۶، پاییز ۱۳۹۵.
- اسماعیل عباسی، بررسی توزیع متغیرهای تاریخی زبان فارسی در بستر جغرافیایی و تعیین مرزهای همگویی و تهیه اطلس زبانی، پایان نامه دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده تحصیلات تکمیلی، زاهدان: ۱۳۸۶.
- حامد مولایی، بررسی توزیع ۱۱۴ متغیر زبان فارسی و رسم اطلس زبانی بخش های کوهبنان و خرم‌دشت در استان کرمان، پایان نامه دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده تحصیلات تکمیلی، زاهدان، ۱۳۹۰.
- حسنعلی کدخدا، بررسی متغیرهای زبانی فارسی و تهیه اطلس زبانی ۱۸۴ صورت زبانی در بخش های شهرکی - نارویی و میانکنگی سیستان، پایان نامه، کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان- تحصیلات تکمیلی، ۱۳۸۸.
- زینت مرتضوی، بررسی توزیع متغیرهای زبان فارسی در بستر جغرافیایی و تعیین مرزهای همگویی و تهیه اطلس زبانی ۱۲۸

صورت زبانی در شهرستان طیس، کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان- تحصیلات تکمیلی، ۱۳۸۷.

– سه‌لوا فہریق صالح، ئەتلەسا فۆنۆلۆجییا زمانئ کوردی (پاریزگەها دھوکئ)، چاپا ئیکئ، دہزگەها سپیریژ، دھوک، ۲۰۱۷.

– علی اکبر شیری، درآمدی بر گویش شناسی، انتشارات مازیار، تهران، ۱۳۸۶.

- Goebel, H., 1982, Dialektometrie: Prinzipien und Methoden des Einsatzes der numerischen Taxonomie im Bereich der Dialektgeographie, Vienna.
- **J.K.Chambers & Peter Trudgill**, Dialectology, second edition, Cambridge university press , London. 1980.

ژیدەرین نمونان:

– دلال احمد صالح، کاریگەرییا هۆکارین جوگرافی ل سەر دابەشبوونا زاران بو سەر گوڤه‌ران-دەڤه‌را بە‌هەدینان وەک نمونە، ناما ماسته‌ری، کۆلیژا ئادابی- زانکۆیا دھوک، ۲۰۱۱.

– دیار عبدالکریم سعید هالو، یاسایین دەنگی د کوردییا ژووریدا (گوڤه‌را بە‌هەدینان)، چاپا ئیکئ، سپیریژ، دھوک، ۲۰۱۱.

– ژیروان سعید حاجی، تایبەتمەندیین فۆنۆلۆژی و ریزمانی د دەڤوکا زاخۆدا، ناما ماسته‌ری، کۆلیژا ئادابی- زانکۆیا دھوک، ۲۰۱۱.

الاطلس اللغوي و قياس الابعاد اللغوية

في كل من قضاء (دهوك، زاخو، سميل و شيخان)

ملخص البحث

بات للاطلس اللغوي ومذاهبه في الاونة الاخيرة اهمية خاصة، يحاول علماء اللهجات ان يبينوا بحسب الادلة والظواهر اللغوية وتوزيع الاشكال اللغوية في الاطلس اللغوي، حيث ان في علم اللهجات الجغرافية يعتبر المكان الجغرافي والمسافة بين المناطق من العوامل المهمة.

الغرض من هذا البحث هو بيان مثال من الاطلس اللغوي وفق علم اللغة الجغرافي وقياس الابعاد اللغوية حسب مفهوم الديالكتولوجيا في كل من قضاء (دهوك، زاخو، سميل، شيخان)، اعتمد البحث على المذهب الوصفي _ التحليلي. وقد تم جمع البيانات والامثلة بشكل ميداني من الاماكن المذكورة وضمن اربع حقول دلالية (افراد العائلة، ادوات المطبخ، الفواكه والحشرات) وكل واحدة منها تتكون من خمسة كلمات (5 كلمات) جمعت بشكل عشوائي للاطلس اللغوي وانجاز المعادلة، وتم جمع واختيار اعدادها. تم قياس نسبة انتشار تلفظ كل كلمة في الاماكن المختلفة حسب الاكثرية والاقلية من حيث نسبة التساوي بين تلك الاماكن الجغرافية وفق اسس المفاهيم الديالكتولوجية وتقديم دندروكرام (اسلوب مخطط الشجرة).

الكلمات المفتاح: الاطلس اللغوي، قياس اللغة، الديالكتولوجيا، التنوعات اللغوية، دندروكرام (مخطط الشجرة).

Abstract

The linguistic atlas and its method have been given much importance recently. Hence, according to different linguistic phenomena and evidence, linguists have presented means of distributing various linguistic forms in the linguistic atlas. Here, geographical distances between areas are considered important factors in geographical linguistics.

The main aim of this study is to put a unique linguistic atlas for measuring and presenting linguistic distances in Duhok, Zakho, Summel and Shekhan accentual areas, according to geographical linguistics and dialectology bases. The method used for analyzing the data is analytical and descriptive. The data collected from these areas have been selected randomly on the basis of four semantic categories (kinship, kitchen items, fruits and names of insects). Five words. Four words have been used from each category. The frequencies and percentages of using these words as well as the highest and lowest rates of similarity between the different dialectal distances have been measured, analyzed and interpreted via dendrograms (in form of tree diagrams).

Keywords: linguistic atlas, linguistic measurement, dialectology, linguistic variation, dendrogram.

